

“जीवनका लागि वनस्पति”

धनुषा जिल्लामा पाईने वनस्पति तथा जडीबुटीहरु

नेपाल सरकार
वन तथा वातावरण मन्त्रालय
वनस्पति विभाग
जिल्ला वनस्पति कार्यालय
धनुषा

२०७५

पुस्तकका वारेमा

प्रकाशन मिति : २०७५

आवरण :

छपाई : ५०० प्रति

सर्वाधिकार : जिल्ला वनस्पति कार्यालय, धनुषा

ISBN : xxx-xxx-xxx-xxxx-x

Citation:

मुद्रक :

प्रकाशक:

नेपाल सरकार

वन तथा वातावरण मन्त्रालय

वनस्पति विभाग

जिल्ला वनस्पति कार्यालय, धनुषा

फोन नं.:

ईमेल :

शुभकामना

जिल्ला वनस्पति कार्यालय, धनुषाको स्थापना पश्चात यस जिल्ला भित्र पाइने वनस्पतिहरूको लामो समयको सर्वेक्षण अध्ययन अनुसन्धानबाट प्राप्त नतिजाको रूपमा र विद्यमान जडिबुटीहरूको अवस्था र पहिचानको साथ पुस्तिकाको रूपमा प्रकाशन हुन लागेकोमा मलाई खुशी लागेको छ ।

नेपालमा पाइने वनस्पतिहरूको अध्ययन, अनुसन्धान र प्रविधि विकासको लागि वैज्ञानिक निकायको रूपमा रहेको वनस्पति विभाग र यस अन्तरगतका कार्यालयको कार्य क्षेत्रको परिधी नतोकिए ता पनि यस कार्यालयबाट जिल्ला भित्र पाइने सम्पूर्ण वनस्पति तथा जडिबुटीहरूको सम्भाव्य अध्ययन, अनुसन्धान, विरुवा उत्पादन वंशाणु स्रोत संरक्षण, खेती प्रविधि विकास, चेतना मूलक सामाग्री प्रकाशनका साथै जडिबुटी खेती तालिम प्रदान गर्ने कार्य र खेती विस्तारमा जोड दिदै आएको छ । यस क्रममा धनुषा जिल्लाभित्र पाइने वनस्पति तथा जडिबुटीहरूको वारेमा जानकारी गराउन सक्ने, नेपालको आर्थिक विकासको प्राथमिकतामा परेका र खेतीका लागि सिफारीस गरिएका तथा साइटिसमा सुचिकृत भएका वनस्पतिहरूको समेत जानकारी मूलक यस प्रकाशनबाट वन स्रोत तथा वातावरण संरक्षण सम्बन्धी अध्ययन अनुसन्धानमा ठुलो सहयोग पुऱ्याउने छ भनी अपेक्षा राख्दै यस कार्यमा संलग्न रहनु भएका जिल्ला वनस्पति कार्यालयका प्रमुख ताहिर हुसेन, र अनुसन्धानकर्ता जिल्ला वनस्पति कार्यालय, मकवानपुरका सहायक वनस्पति अधिकृत राजेश तामाङलाई धन्यवाद दिदै हार्दिक शुभकामना व्यक्त गर्दछु ।

.....
सन्जीव कुमार राई
महानिर्देशक

विषय सूचि

१. संक्षिप्त परिचय
२. अध्ययन विधि
३. धनुषा जिल्लामा पाईने वनस्पतिहरु
४. धनुषा जिल्लामा पाईने जडीबुटीहरु
५. सन्दर्भ सामाग्रीहरु

संक्षिप्त परिचय

“जीवनका लागि वनस्पति” भन्ने महत्वलाई भल्काउदै वनस्पतिलाई अर्थोपार्जनमा उपयोग गरि जीविकोपार्जन गर्न सकिन्छ । वनस्पति प्राणी जगत्लाई मात्र नभएर पृथ्वीको वातावरण सन्तुलन गरि बचावट गर्न आवश्यक पर्दछ । यसले आफैले खाना बनाउने र आफू पनि खाने र अरुलाई पनि खान दिने भएकोले यसको महत्व वर्णन गरेर सकिदैन । संसारमा पाईने करीव ४ लाख प्रजाती मध्ये नेपालमा करिब १२ हजार प्रजातीका वनस्पतिहरु पाईन्छन्, जसमध्ये करिब ७,००० प्रजातीका फूल फुल्ने वनस्पतिहरु छन् । वनस्पतिहरुको प्रयोग मानव उत्पतिकालदेखि नै हुदै आएकोछ । यसलाई गाँस, बास, कपासका साथै औषधोपचारमा पनि प्रयोग गरिन्छ । औषधोपचारका लागि आयुर्वेदिक विधि, जडीबुटीय विधि र एलोप्याथिक विधिबाट वनस्पतिहरुको प्रयोग गर्न सकिन्छ । नेपालमा करिब १७०० भन्दा बढि प्रजातीका जडीबुटीय वनस्पतिहरु छन् । जडीबुटी भन्नाले रोगको प्रतिरोध गर्ने, शारीरिक क्षमता बढाउने, रोग उत्पन्न गर्ने शुष्म जीवाणुलाई परास्त गर्ने, शरीरलाई स्वस्थ र तन्दुरुस्त राख्न सहयोग गर्ने वनस्पतिहरुलाई जनाउदछ । जडीबुटीको रुपमा वनस्पतिको जरा, काण्ड, बोक्रा, पात, फूल, फल, विउ, पन्चाङ्ग, सुगन्धित तेल प्रयोग गर्न सकिन्छ । वनस्पति तथा जडीबुटीहरुलाई गुणको आधारमा ३ भागमा वर्गीकरण गर्न सकिन्छ ।

१. औषधीय जडीबुटी

२. सुगन्धित तेलयुक्त जडीबुटी र

३. रेजीन र रङ्गयुक्त वनस्पति

औषधीय जडीबुटीमा कुनै प्रकारका रोग निको पार्नका निमित्त आवश्यक हुने रसायन हुन्छ । जस्तै: निमको बोक्रा (*Azadirachta indica*), वकाईनोको बोक्रा (*Melia azadirach*), टोटेलोको बोक्रा (*Oroxylum indicum*), कुरिलोको जरा (*Asparagus racemosus*), गुर्जोको लहरा (*Tinospora sinensis*), सर्पगन्धाको जरा (*Rauvolfia serpentina*), घिउ कुमारीको पातको लेदो (*Aloe vera*), आकाशवेली लहरा (*Cuscuta reflexa*), हरोको फल (*Terminalia chebula*), वरोको फल (*Terminalia bellirica*), अमलाको फल (*Phyllanthus emblica*), सिमलको फूल (*Bombax ceiba*), धएरोको फूल (*Woodfordia fruticosa*), इन्द्रजौको बोक्रा (*Hollarhena pubescens*), बेलको फल (*Aegle marmelos*), आदि । यी वनस्पतिहरुमा तितो वा टरो स्वाद भएका रसायनहरु हुन्छन् जसमा रोग प्रतिरोधक गुण हुन्छ ।

सुगन्धित तेलयुक्त वनस्पतिहरुमा वास्नादार तेल उत्पादन गर्ने ग्रन्थीहरु हुन्छन् । यसलाई वाष्पिकरणका विभिन्न विधिहरु प्रयोग गरेर तेल प्रशोधन गर्न सकिन्छ । यी तेलहरु औषधीय प्रयोजनका साथै सौन्दर्य प्रशाधनका सामग्रीहरु बनाउन प्रयोग गरिन्छ । नेपालमा पामारोजा (*Cymbopogon martini*), सिट्रोनेला (*Cymbopogon winterianus*), मेन्था (*Mentha arvensis*), क्यामोमाइल (*Matricaria chamomilla*), धसिंघ्रे (*Gaultheria fragrantissima*), लेमनग्रास (*Cymbopogon flexuosus*), तेजपात (*Cinnamomum tamala*), मसला (*Eucalyptus citriodora*), जिन्जरग्रास (*Cymbopogon martinii var. sofia*), सुगन्धवाल (*Valeriana jatamansii*), जस्ता वनस्पतिहरुको तेल प्रशोधन गरिरदै आएको छ । सुगन्धित तेललाई सन्धो जस्तै औषधि, धुपवती, अगरवती, अत्तर, साबुन, स्याम्फु आदिलाई वास्नादार बनाउन प्रयोग गरिन्छ ।

सल्ला जस्ता वनस्पतिबाट निस्कने चोपलाई रेजीन भनिन्छ । यसबाट टर्पेनटाइन, रिसर्पाइन जस्ता रसायनहरु बनाउन प्रयोग गरिन्छ । ओखर (*Juglans regia*), भ्याउ (*Lichen sp*) र मजिठो (*Rubia manjith*) जस्ता वनस्पतिहरु रङ्ग बनाउन प्रयोग

गरिन्छ । यसलाई गलैचा लगाएत कपडाहरुमा रङ्गाउन प्रयोग गरिन्छ । यी जडीबुटीहरुको आर्थिक, सामाजिक, पर्यावरणीय महत्वहरु रहेको छ ।

अध्ययन विधि

धनुषा नेपालको २ नं. प्रदेशको जनकपुर अञ्चलमाको तराई क्षेत्रमा पर्ने जिल्ला हो। यस जिल्लाले पूर्वमा सिरहा, पश्चिममा महोत्तरी, उत्तरमा सिन्धुली र उदयपुर तथा दक्षिणतर्फ भारतको बिहार राज्यलाई छोएको छ। यो जिल्लाको जनकपुर नगरलाई २ नं. प्रदेशको अस्थायी मुकाम तोकिएको छ। अहिलेको स्थानीय तहको संरचना अनुसार यस जिल्लामा १ वटा उपमहानगरपालिका, ११ वटा नगरपालिका र ६ वटा गाउँपालिका रहेका छन्। विश्व मान चित्रमा यो जिल्ला २६°३३' देखि २७°५' उत्तरी अक्षांश र ८५°५' देखि ८६°२' पूर्वी देशान्तरको बीचमा रहेको छ। यस जिल्लाको क्षेत्रफल १,१८० वर्ग किमि (११७,६८० हे.) रहेको छ। यस मध्ये २५,७७३ हे. वन क्षेत्र, १,८३२ हे. भाडी क्षेत्र र बाँकी अन्यले ढाकेको छ। यसले देशको कूल भूभागको ०.८ प्रतिशत ओगटेको छ। यो जिल्ला समुद्र सतहबाट ६१ मिटरदेखि ६१० मिटर को उचाइमा अवस्थित छ। यसले उत्तरमा चुरे पर्वत तथा भावर हुँदै दक्षिणमा तराइइसम्म फैलिएको छ। यहाँ मुख्यतय उष्ण किसिमको हावापानी पाइन्छ। यहाँ उष्ण प्रादेशिक हावापानीमा पाइने सालको वन तथा खोला किनारामा पतझड सिसौ खयरको जंगल पाइन्छ। यी वन क्षेत्रमा साल (*Shorea robusta*), हर्रो (*Terminalia chebula*), बर्रो (*Terminalia bellirica*), अमला (*Phyllanthus emblica*), करम (*Haldina cordifolia*), साज (*Terminalia tomentosa*), सिमल (*Bombax ceiba*), भेल्लोर (*Trewia nudiflora*), धमिना (*Dysoxylum gobara*), सिन्दुरे (*Mallotus philippenensis*), पाडरी (*Streospermum personatum*), टाटरी (*Dillenia pentagyna*), सिरिस (*Albizia lucidor*), सिसौ (*Dalbergia sissoo*), खयर (*Acacia catechu*), सांदन (*Desmodium oojenense*) आदि प्रजातीका रुखहरु प्रसस्तै मात्रामा पाइन्छ।

नेपालको जनगणना २०६८ का अनुसार धनुषा जिल्लामा ७५४,७७७ जना मानिसहरु वसोवास गर्दछन्। जसमध्ये धरैजसो जनकपुर उपमहानगरपालिका र आसपासका नगरहरुमा वसोवास गर्दछन्। यहाँको साक्षरता दर ४१.८९ प्रतिशत रहेको छ भने पुरुष ५१ प्रतिशत र महिला २९ प्रतिशत साक्षर छन्। यहाँको दक्षिणी भागमा मधेशी मूलका आदिवासीहरु वसोवास गर्दछन् भने उत्तरी भागमा पहाडबाट बसाई सरी आएको विभिन्न जातजातीका मानिसहरु वसोवास गर्दछन्। यहाँ क्षेत्री, ब्राहमण, तामाङ्ग, ठाकुर, चौधरी, यादव, हुसेन, दास, भा, मुसहर, आदि लगाएतका जातजातीका मानिसहरु बस्छन्।

हिन्दु पुराण अनुसार राजा जनककी छोरी सितासँग विवाह गर्नेले शिव धनुमा ताँदो चढाउन सक्ने हुनुपर्ने भन्ने सतर्त राखियो, सोहि कार्यका लागि भगवान् रामले उक्त भव्य धनुष उठाए र ताँदो चढाउन लागदा सो धनुष भाँचिन गयो र सोहि धनुषको टुक्रोको नामबाट यस जिल्लाको नाम धनुषा रहन गयो भन्ने कथन छ। त्यसैले यो जिल्लामा रहेको जानकी मन्दिर, राम मन्दिर लगाएतले गर्दा यहाँको धार्मिक महत्व नेपालमा मात्र नभएर भारत लगायत विश्वका विभिन्न देशका हिन्दु धर्मावलम्बीको बीचमा रहेको छ।

यस अध्ययनको लागि जिल्ला वनस्पति कार्यालय, मकवानपुरको सहकार्यमा धनुषा जिल्लाको उत्तर पश्चिममा रहेको कम्लीपुर, उत्तर पूर्वमा रहेको भाटीघारी, धनुषाधाम नजिकै रहेको मुसहर वस्तीमा जडीबुटीको प्रयोगको बारेमा स्थानीयहरूसँग अन्तरवार्ता गरियो। यसका लागि स्थानीय धामी भाक्रीसँगै नजिकैको वन क्षेत्रको अवलोकन गरि जडीबुटीमा प्रयोग गर्दै ल्याईएका वनस्पतिहरुको बारेमा सोधियो। यी तिन समुहहरुमा छलफल गर्दा नजिकै पाइने विरुवाहरु टिपेर पहिचान गराएर तथा फोटोग्राफ भएको पुस्तकका फोटोहरु देखाएर प्रयोग हुने वनस्पतिहरुको जानकारी सामुहिक छलफल विधि प्रयोगा गरि लिईयो। यसका साथै जनकपुर वजार क्षेत्र, धारापानी, धनुषाधाम वनस्पति उद्यान र सुगानिकास गाउँको क्षेत्रमा वनस्पतिहरुको अवलोकन, अध्ययन, पहिचान, फोटोग्राफी गरियो। यी वनस्पतिहरुको पहिचान गर्न Manandhar, 2002; Baral and Kurmi, 2006; Chapagain *et al*, 2016; Polunin & Stainton, 1987; Press *et al* 2000, Shrestha *et al* 2018; Rajbhandari & Rai, 2017; Rajbhandari *et al*. 2017 र Tamang *et al*, 2017 जस्ता पुस्तकहरु प्रयोग गरियो।

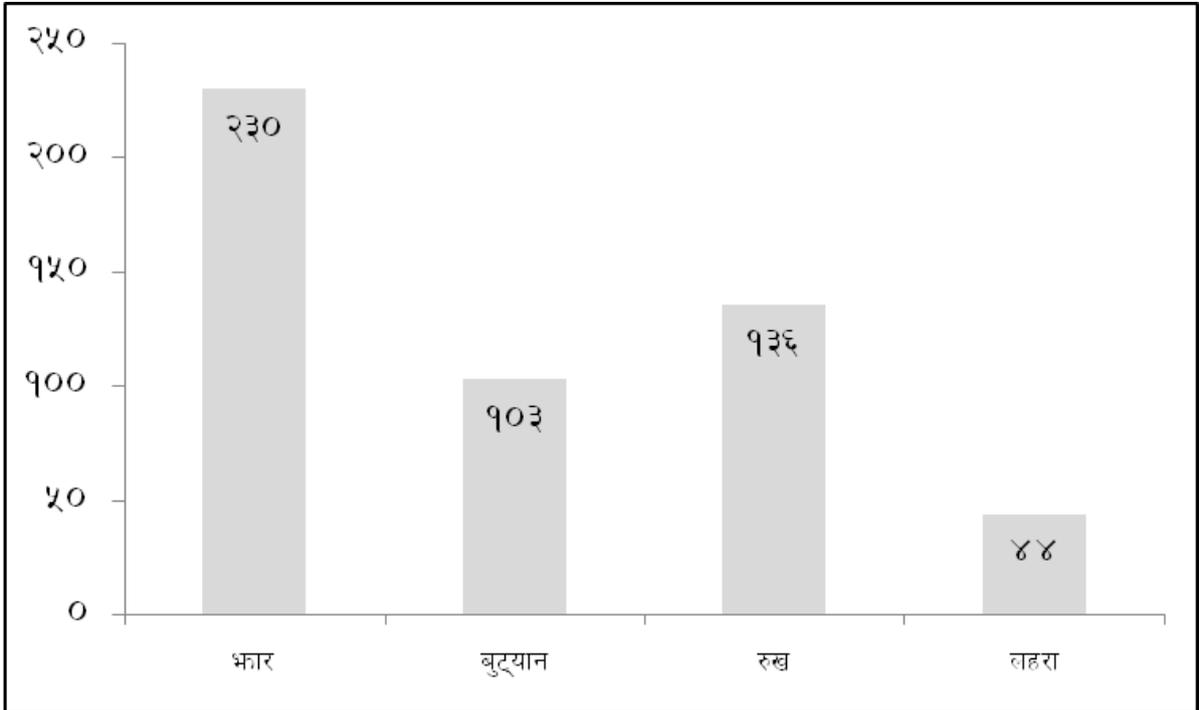

धनुषा जिल्लाको नक्सा

धनुषा जिल्लामा पाईने वनस्पतिहरु

धनुषा जिल्ला समुद्रि सतहबाट ६० देखि करिब ६०० मी. सम्मको उचाईमा पर्दछ । यहाँ Tropical किसिमका हावापानी पाईन्छ । त्यसैले यस जिल्लामा तराई र भावर क्षेत्रमा पाइने वनस्पतिहरु पाइन्छन् । यहाँ ५०० भन्दा बढी प्रजातीका फूल फुल्ने विरुवाहरु पाईन्छ । यस क्षेत्रमा विभिन्न समयमा भए गरेका वनस्पति सम्बन्धी खोज र अनुसन्धानहरुको प्रकाशित एवं अप्रकाशित उपलब्ध लेख रचना, प्रतिवेदनहरु, वनस्पति उद्यानमा रहेका संरक्षित वनस्पतिहरु, सुचना केन्द्रमा राखिएका जडिबुटीका नमुनाहरु, फिल्ड भ्रमणमा जाँदा रिपोर्ट गरिएका र फोटो खिचिएका वनस्पतिहरुलाई विभिन्न प्रकाशित पुस्तकहरुको सहयोग लिई पहिचान गरीएका प्रजातीहरुलाई एकिकृत गरी यस जिल्लामा पाईने वनस्पति प्रजातीहरुको प्रारम्भिक सूचि तयार गरिएको छ ।

धनुषा जिल्लामा १२० वनस्पतिक परिवारमा पर्ने ३७९ जेनेराका ५१३ प्रजातीका वनस्पतिहरु पाइएकोछ । ती मध्ये २३० प्रजाती भार वर्गमा, १०३ बुट्यान वर्गमा, १३६ रुख वर्गमा र ४४ प्रजाती लहरा वर्गमा पर्दछन् (तालिका १) । यी वनस्पतिहरुमध्ये केहि फूल नफुल्ने उनिउ वर्गका समेत छन् । यी वनस्पतिहरुलाई वैज्ञानिक नामको अक्षरको आधारमा मिलाएर राखिएकोछ । यी वनस्पतिहरुमध्ये भार वर्गमा सबैभन्दा बढी र लहरा वर्गमा कम वनस्पतिहरु पाइयो । तराई क्षेत्रमा पर्ने धनुषा जिल्लाको हावापानी पूर्वदेखि पश्चिमसम्म करीव उस्तै किसिमको पाईन्छ भने उत्तर दक्षिणमा पनि उचाईको विविधता कम भएकोले हावापानी उस्तै छ । त्यसैगरी दक्षिणी भागमा सबैजसो भाग शहर गाउ वस्तीले ढाकेको हुनाले र उत्तरको चुरे साल प्रजातीका बाहुल्यता रहेको प्राकृतिक जंगल केहि मात्रामा भएतापनि मानव दोहन र अतिक्रमणले गर्दा वनस्पति प्रजातीको संख्या कम पाईएको अनुमान लगाउन सकिन्छ ।

स्तम्भ चित्र : धनुषा जिल्लामा पाईने वनस्पतिहरुको अवस्था

तालिका नं १ : धनुषा जिल्लामा पाईने वनस्पतिहरू

क्र.स.	नेपाली नाम	वैज्ञानिक नाम	वानस्पतिक परिवार	प्रजाती
१	भिण्डी	<i>Abelmoschus esculentus</i> (L.) Moench.	Malvaceae	बुट्यान
२	नालु	<i>Abelmoschus manihot</i> (L.) Medik.	Malvaceae	भार
३	लताकस्तुरी	<i>Abelmoschus moschatus</i> Medik.	Malvaceae	बुट्यान
४	रतिगेडी	<i>Abrus precatorius</i> L.	Fabaceae	लहरा
५	अतिबालु	<i>Abutilon indicum</i> (L.) Sweet	Malvaceae	भार
६	खयर	<i>Acacia catechu</i> (L. f.) Willd.	Fabaceae	रुख
७	बबुल	<i>Acacia nilotica</i> (L.) Willd. ex Delile	Fabaceae	बुट्यान
८	अर्खु	<i>Acacia rugata</i> (Lam.) Voigt	Fabaceae	बुट्यान
९	क्याट्टेल	<i>Acalypha hispida</i> Blume	Euphorbiaceae	बुट्यान
१०	क्याट्टेल	<i>Acalypha wilkesiana</i> Müll.Arg.	Euphorbiaceae	बुट्यान
११	सुनाखरी	<i>Acampe papillosa</i> Lindl.	Orchidaceae	भार
१२	दत्तवन	<i>Achyranthus aspera</i> L.	Amaranthaceae	भार
१३	मरौटी	<i>Acmella calva</i> (Dc.) R.K. Jansen	Asteraceae	भार
१४	लाटो घाँस	<i>Acmella paniculata</i> (Wall. ex Dc.) R.K.Jansen	Asteraceae	भार
१५	राप्ते घाँस	<i>Aconogonum campanulatum</i> (Hook. f.) H. Hara.	Polygonaceae	भार
१६	ठोटने	<i>Aconogonum molle</i> (D. Don) H. Hara	Polygonaceae	भार
१७	बोभो	<i>Acorus calamus</i> L.	Araceae	भार
१८	कम्बरी भार	<i>Acrocephalus indicus</i> (Burm.f.) Kuntze	Lamiaceae	भार
१९	रक्तचन्दन	<i>Adenanthera pavonina</i> L.	Fabaceae	रुख
२०	उनिउ	<i>Adiantum philippense</i> L.	Pteridaceae	भार
२१	कांगराते फूल	<i>Aechmenthera gossypiana</i> (Wall.) Nees	Acanthaceae	भार
२२	बेल	<i>Aegle marmelos</i> (L.) Correa	Rutaceae	रुख
२३	सुनाखरी	<i>Aerides multiflora</i> Roxb.	Orchidaceae	भार
२४	सुनाखरी	<i>Aerides odorata</i> Lour.	Orchidaceae	भार
२५	लिली	<i>Agapanthus africana</i> (L.) Hoffmanns.	Liliaceae	भार
२६	केतुकी	<i>Agave americana</i> L.	Agavaceae	बुट्यान
२७	बनमारा	<i>Ageratina adenophora</i> (Spreng.) R. King & Rob.	Asteraceae	भार
२८	गन्धे/रावणने	<i>Ageratum conyzoides</i> L.	Asteraceae	भार
२९	नीलो गन्धे	<i>Ageratum houstonianum</i> Mill.	Asteraceae	भार
३०	अम्फी	<i>Alangium chinense</i> (Lour.) Harms	Alangiaceae	रुख
३१	अम्फी	<i>Alangium silvifolium</i> (L.f.) Wang	Alangiaceae	रुख
३२	रातो शिरिष	<i>Albizia julibrissin</i> Durazz.	Fabaceae	रुख
३३	कालो शिरिष	<i>Albizia lebbek</i> (L.) Benth.	Fabaceae	रुख
३४	पट्के शिरिष	<i>Albizia lucidior</i> (Steud.) I.C. Nielsen	Fabaceae	रुख
३५	सेतो शिरिष	<i>Albizia procera</i> (Roxb.) Benth.	Fabaceae	रुख
३६	रानी सिन्का	<i>Aleuritopteris bicolor</i> (Roxb.) Fraser-	Pteridaceae	भार

		Jenk.		
३७	रानी सिन्का	<i>Aleuritopteris anceps</i> (Blanf.) Panigr.	Pteridaceae	भार
३८	पहेंले फुल	<i>Allamanda cathartica</i> L.	Apocynaceae	लहरा
३९	प्याज	<i>Allium cepa</i> L.	Amaryllidaceae	भार
४०	लसुन	<i>Allium sativum</i> L.	Amaryllidaceae	भार
४१	घ्याम्पेतरुल	<i>Alocasia macrorrhiza</i> Schott	Araceae	भार
४२	घिउ कुमारी	<i>Aloe vera</i> (L.) Burm. f.	Liliaceae	भार
४३	सानो छतिवन	<i>Alstonia neriifolia</i> D.Don	Apocynaceae	बुट्यान
४४	छतिवन	<i>Alstonia scholaris</i> (L.) R. Br.	Apocynaceae	रुख
४५	सरन्धी साग	<i>Alternanthera sessilis</i> (L.) DC.	Amaranthaceae	भार
४६	लटटे साग	<i>Amaranthus lividus</i> L.	Amaranthaceae	भार
४७	लहडे	<i>Amaranthus spinosus</i> L.	Amaranthaceae	भार
४८	लटटे साग	<i>Amaranthus viridis</i> L.	Amaranthaceae	भार
४९	ओल	<i>Amorphophallus paeoniifolius</i> (Dennst.) Nicolson	Araceae	भार
५०	पुरेनी लहरा	<i>Ampelocissus divaricata</i> (Wall. ex Meisn.) Greene	Vitaceae	लहरा
५१	पुरेनी लहरा	<i>Ampelocissus rugosa</i> (Wall.) Planch.	Vitaceae	लहरा
५२	अर्मले	<i>Anagallis arvensis</i> L.	Primulaceae	भार
५३	भूई कटहर	<i>Ananas comosus</i> (L.) Merr.	Bromeliaceae	भार
५४	कालमेघ/कल्पनाथ	<i>Andrographis paniculata</i> (Brum. f.) Nees	Acanthaceae	भार
५५	राम फल	<i>Annona reticulata</i> L.	Annonaceae	रुख
५६	सरीफा	<i>Annona squamosa</i> L.	Annonaceae	रुख
५७	बाँझी	<i>Anogeissus latifolius</i> (Roxb. ex DC.) Bedd.	Lythraceae	रुख
५८	कदम	<i>Anthocephalus cadama</i> (Roxb.) Bosser	Rubiaceae	रुख
५९	अर्चल	<i>Antidesma acidum</i> Reitz.	Euphorbiaceae	बुट्यान
६०	अर्चले	<i>Antidesma bunius</i> (L.) Spreng.	Euphorbiaceae	बुट्यान
६१	ढल्के खर	<i>Apluda mutica</i> L.	Poaceae	भार
६२	बदाम	<i>Arachis hypogaea</i> L.	Fabaceae	भार
६३	काडे सल्ला	<i>Araucaria bidwilli</i> Hook.	Araucariaceae	रुख
६४	दमाई फूल	<i>Ardisia solanacea</i> Roxb.	Myrsinaceae	बुट्यान
६५	सुपारी	<i>Areca catechu</i> L.	Arecaceae	रुख
६६	थाकल	<i>Argemone maxicana</i> L.	Papavaraceae	भार
६७	वन फर्सी	<i>Argyreia hookeri</i> C.B. Clarke	Convolvulaceae	लहरा
६८	सर्प मकै	<i>Arisaema costatum</i> (Wall.) Mart.	Araceae	भार
६९	सर्प मकै	<i>Arisaema erubescens</i> (Wall.) Schott	Araceae	भार
७०	तिते पाती	<i>Artemisia indica</i> Willd.	Asteraceae	भार
७१	कटहर	<i>Artocarpus heterophyllus</i> Lam.	Moraceae	रुख
७२	बडहर	<i>Artocarpus lakoocha</i> Wall. ex Roxb.	Moraceae	रुख
७३	खुर्सांनी फूल	<i>Asclepias curassavica</i> L.	Asclepiadaceae	भार
७४	वन कुरीलो	<i>Asparagus filicinus</i> Buch.-Ham ex D.	Liliaceae	भार

		Don		
७५	वन कुरीलो	<i>Asparagus officinalis</i> L.	Liliaceae	भार
७६	कुरीलो	<i>Asparagus racemosus</i> Willd.	Liliaceae	भार
७७	नीम	<i>Azadirachta indica</i> A. Juss.	Meliaceae	रुख
७८	भेडेकुरो	<i>Barleria cristata</i> L.	Acanthaceae	भार
७९	वन उरधेर्या	<i>Barleria strigosa</i> Willd	Acanthaceae	भार
८०	टाँकी	<i>Bauhinia purpurea</i> L.	Fabaceae	रुख
८१	भर्ला	<i>Bauhinia vahlii</i> Wight & Arn.	Fabaceae	लहरा
८२	कोइरालो	<i>Bauhinia variegata</i> L.	Fabaceae	रुख
८३	मगर काँचे	<i>Begonia picta</i> Smith.	Begoniaceae	भार
८४	तरवारे फूल	<i>Belamcanda chinensis</i> (L.) Redoute	Iridaceae	भार
८५	कृभिन्डो	<i>Benincasa hispida</i> (Thunb.) Cogn.	Cucurbitaceae	लहरा
८६	तीखे कुरो	<i>Bidens pilosa</i> L.	Asteraceae	भार
८७	कैजाल	<i>Bischofia javanica</i> Blume	Euphorbiaceae	रुख
८८	सिन्दुर	<i>Bixa orellana</i> L.	Bixaceae	बुट्यान
८९	मरैठी	<i>Blainvillea acmella</i> (L.) Philipson	Asteraceae	भार
९०	गाईतिहारे	<i>Blumea balsamifera</i> (L.) DC.	Asteraceae	बुट्यान
९१	थाने भार	<i>Blumea lacera</i> (Burm.f.) DC.	Asteraceae	भार
९२	काम्ले	<i>Boehmeria densiflora</i> Hook. & Arn.	Urticaceae	बुट्यान
९३	चिप्ले	<i>Boehmeria glomerulifera</i> Miq.	Urticaceae	भार
९४	काम्ले	<i>Boehmeria platyphylla</i> D. Don.	Urticaceae	भार
९५	चाल्ने सिस्नु	<i>Boehmeria ternifolia</i> D. Don.	Urticaceae	भार
९६	माखे माउरो	<i>Boenninghausenia albiflora</i> (Hook.) Reichenb. ex Meissn.	Rutaceae	भार
९७	पुनर्नवा / खडकुले	<i>Boerhaavia diffusa</i> L.	Nyctaginaceae	बुट्यान
९८	सिमल	<i>Bombax ceiba</i> L.	Bombacaceae	रुख
९९	ताडी	<i>Borassus flabelifer</i> L.	Arecaceae	रुख
१००	गनेले	<i>Borreria latifolia</i> (Aubl.) K. Schum.	Rubiaceae	बुट्यान
१०१	बाह्रमासे	<i>Bougainvillea glabra</i> Choisy	Nyctaginaceae	बुट्यान
१०२	बेगनवली	<i>Bougainvillea spectabilis</i> Willd.	Nyctaginaceae	बुट्यान
१०३	सस्यु	<i>Brassica campestris</i> L.	Brassicaceae	भार
१०४	काउली	<i>Brassica cretica</i> Lam.	Brassicaceae	भार
१०५	रायो	<i>Brassica juncea</i> (L.) Czern.	Brassicaceae	भार
१०६	रायो	<i>Brassica nigra</i> (L.) K. Koch	Brassicaceae	भार
१०७	बन्दा काउली	<i>Brassica oleracea</i> var. <i>capitata</i> L.	Brassicaceae	भार
१०८	तोरी	<i>Brassica rapa</i> L.	Brassicaceae	भार
१०९	सानो नुनढिकी	<i>Breynia retusa</i> (Dennst.) Alston	Euphorbiaceae	बुट्यान
११०	गायो	<i>Bridelia retusa</i> (L.) Spreng.	Euphorbiaceae	रुख
१११	पत्थरचूर्ण	<i>Bryophyllum pinnatum</i> (Lam.) Oken	Crassulaceae	भार
११२	पियारी / तियारी	<i>Buchanania cochinchinensis</i> (Lour.) M.R. Almeida	Anacardiaceae	रुख

११३	भिमसेन पाती	<i>Buddleja asiatica</i> Lour.	Scrophulariaceae	रुख
११४	भिमसेन पाती	<i>Buddleja paniculata</i> Wall.	Scrophulariaceae	रुख
११५	भुजेत्रो	<i>Butea buteiformis</i> (Voigt) Gr	Fabaceae	बुट्यान
११६	पलांस	<i>Butea monosperma</i> (Lam.) Kuntze	Fabaceae	रुख
११७	अरेली कांडा	<i>Caesalpinia decapetala</i> (Roth) Alston	Fabaceae	लहरा
११८	रहरी	<i>Cajanus cajan</i> (L.) Millsp.	Fabaceae	भार
११९	बेत	<i>Calamus tenuis</i> Roxb.	Arecaceae	बुट्यान
१२०	राते फूल	<i>Calliandra haematocephala</i> Hassk.	Fabaceae	बुट्यान
१२१	गुयालो	<i>Callicarpa arborea</i> Roxb.	Verbenaceae	रुख
१२२	दही चाम्ले	<i>Callicarpa macrophylla</i> Vahl.	Verbenaceae	बुट्यान
१२३	कल्की फूल	<i>Callistemon citrinus</i> (Curtis) Skeels	Myrtaceae	रुख
१२४	आँक	<i>Calotropis gigantea</i> (L.) Dryand.	Asclepiadaceae	भार
१२५	आँक	<i>Calotropis procera</i> (Aiton) Gryand.	Asclepiadaceae	भार
१२६	केरापाते फुल	<i>Canna indica</i> Lam.	Cannaceae	भार
१२७	गाँजा	<i>Cannabis sativa</i> L.	Cannabaceae	भार
१२८	खुर्सानी	<i>Capsicum annum</i> L.	Solanaceae	भार
१२९	कम्भी	<i>Careya arborea</i> Roxb.	Lecythidaceae	रुख
१३०	मेवा	<i>Carica papaya</i> L.	Caricaceae	बुट्यान
१३१	मोहनी घास	<i>Caryopteris bicolor</i> (Roxb ex Hard.) Mabberley	Verbenaceae	बुट्यान
१३२	राङ्गभाङ्ग	<i>Caryota urens</i> L.	Arecaceae	रुख
१३३	पहेलो करबिर	<i>Cascabela thevetia</i> (L.) Lippold	Apocynaceae	बुट्यान
१३४	चिल्ला/बर्कोला	<i>Casearia elliptica</i> Willd.	Flacourtiaceae	बुट्यान
१३५	राजवृक्ष	<i>Cassia fistula</i> L.	Fabaceae	रुख
१३६	सदावहार	<i>Catharanthus roseus</i> (L.) G. Don	Apocynaceae	भार
१३७	चाँदे फूल	<i>Celosia argentea</i> L.	Amaranthaceae	भार
१३८	घोडताप्रे	<i>Centella asiatica</i> (L.) Urb.	Apiaceae	भार
१३९	रातकी रानी	<i>Cestrum nocturnum</i> L.	Solanaceae	बुट्यान
१४०	दूधे भार	<i>Chamaesyce hirta</i> (L.) Millsp.	Euphorbiaceae	भार
१४१	बेतलौरी	<i>Cheilocostus speciosus</i> (Koenig) Sm.	Zingiberaceae	भार
१४२	बेथे	<i>Chenopodium album</i> L.	Chenopodiaceae	भार
१४३	रातो लट्टे	<i>Chenopodium ambrosioides</i> L.	Chenopodiaceae	भार
१४४	सेतो मुश्ली	<i>Chlorophytum arundinaceum</i> Baker	Liliaceae	भार
१४५	लप्सी	<i>Choerospondias axillaris</i> (Roxb.) B. L. Burt & A. W. Hill	Anacardiaceae	रुख
१४६	सेतो बनमारा	<i>Chromolaena odorata</i> (L.) King & H.E. Robins.	Asteraceae	भार
१४७	गोदावरी फूल	<i>Chrysanthemum indicum</i> L.	Asteraceae	भार
१४८	सालीमा, खर	<i>Chrysopogon gryllus</i> (L.) Trin.	Poaceae	भार
१४९	खसखस/कास	<i>Chrysopogon zizanioides</i> (L.) NRoberty	Poaceae	भार
१५०	कपुर	<i>Cinnamomum camphora</i> (L.) J. Presl	Lauraceae	रुख
१५१	सुगन्धकोकिला	<i>Cinnamomum glaucescens</i> (Nees.)	Lauraceae	रुख

		Nand.Mazz		
१५२	तेजपात	<i>Cinnamomum tamala</i> (Buch.-Ham.) Nees & Eberm.	Lauraceae	रुख
१५३	दालचिनी	<i>Cinnamomum zeylanicum</i> Bl.	Lauraceae	रुख
१५४	सुगुरे काँडा	<i>Cirsium verutum</i> (D.Don) Sprengel	Asteraceae	भार
१५५	बाटुलपाते	<i>Cissampelos pariera</i> L.	Menispermaceae	लहरा
१५६	सिसस	<i>Cissus quadrangularis</i> L.	Vitaceae	लहरा
१५७	चरचरे लहरा	<i>Cissus repens</i> Lam.	Vitaceae	लहरा
१५८	निबुवा	<i>Citrus limon</i> (L.) Burm. f.	Rutaceae	रुख
१५९	क्यामुनो	<i>Cleistocalyx operculatus</i> (Roxb.) Merr. & Perry	Myrtaceae	रुख
१६०	वनतोरी	<i>Cleome viscosa</i> L.	Cleomaceae	भार
१६१	भाटी	<i>Clerodendrum thomsoniae</i> Balf.	Verbenaceae	बुट्यान
१६२	भाटी	<i>Clerodendrum viscosum</i> Vent.	Verbenaceae	बुट्यान
१६३	गोल काक्री	<i>Coccinia grandis</i> (L.) Voigt.	Cucurbiataceae	लहरा
१६४	नरीवल	<i>Cocos nucifera</i> L.	Arecaceae	रुख
१६५	छिकै	<i>Codiaeum variegatum</i> (L.) Blume	Euphorbiaceae	बुट्यान
१६६	भीर काउलो	<i>Coix lachryma-jobi</i> L.	Poaceae	भार
१६७	धुसुरे	<i>Colebrookea oppositifolia</i> Sm.	Lamiaceae	बुट्यान
१६८	फूलपात	<i>Colquhounia coccinea</i> Wall.	Lamiaceae	बुट्यान
१६९	महादेव लहरा	<i>Combretum roxbughii</i> Roxb.	Combretaceae	लहरा
१७०	कानेसाग	<i>Commelina benghalensis</i> L.	Commelinaceae	भार
१७१	सलायो भार	<i>Conyza japonica</i> (Thunb) Less ex DC.	Asteraceae	भार
१७२	बलुभार	<i>Corchorus aestuans</i> L.	Malvaceae	बुट्यान
१७३	पटुवा	<i>Corchorus capsularis</i> L.	Malvaceae	भार
१७४	बोहोरी	<i>Cordia dichotoma</i> Forster	Cordiaceae	रुख
१७५	रातोपाते	<i>Cordyline fruticosa</i> (L.) A. Chev.	Liliaceae	भार
१७६	धनिया	<i>Coriandrum sativum</i> L.	Apiaceae	भार
१७७	मसला	<i>Corymbia citriodora</i> (Hook.) K.D.Hill & L. A.S.Johnson	Myrtaceae	रुख
१७८	ढेडुफूले	<i>Crassocephalum crepidiodes</i> (Benth.) S. Moore	Asteraceae	भार
१७९	सिप्लीगान	<i>Crateva unilocularis</i> Buch.-Ham.	Capparaceae	रुख
१८०	नागफनी	<i>Crinum asiaticum</i> L.	Amaryllidaceae	भार
१८१	छिनछिने	<i>Crotalaria pallida</i> Aiton	Fabaceae	बुट्यान
१८२	छिनछिने विष	<i>Crotalaria spectabilis</i> Roth.	Fabaceae	बुट्यान
१८३	मिचैया भार	<i>Croton bonplandianus</i> Baill	Euphorbiaceae	भार
१८४	औले	<i>Croton roxburghii</i> Balakr.	Euphorbiaceae	रुख
१८५	दुधे/गाई सिंगे	<i>Cryptolepis buchananii</i> Schultes	Asclepiadaceae	लहरा
१८६	पाईरेथ्रम	<i>Crysanthemum cinerariifolium</i> (Trevir) Vis.	Asteraceae	भार
१८७	खर्बुजा	<i>Cucumis melo</i> L.	Cucurbiataceae	लहरा

१८८	काक्रो	<i>Cucumis sativus</i> L.	Cucurbiataceae	लहरा
१८९	फर्सी	<i>Cucurbita pepo</i> L.	Cucurbiataceae	लहरा
१९०	क्यूफि	<i>Cuphea hyssopifolia</i> Kunth.	Lythraceae	भार
१९१	स्यालघोते	<i>Curculigo orchioides</i> Gaertn.	Hypoxidaceae	भार
१९२	हलेदो	<i>Curcuma angustifolia</i> Roxb.	Zingiberaceae	भार
१९३	बन हलेदो	<i>Curcuma aromatica</i> Salisb.	Zingiberaceae	भार
१९४	हलेदो	<i>Curcuma longa</i> L.	Zingiberaceae	भार
१९५	कचुर	<i>Curcuma zedoaria</i> Rose	Zingiberaceae	भार
१९६	अकाश बेली/अमरलत्ती	<i>Cuscuta reflexa</i> Roxb.	Convolvulaceae	लहरा
१९७	कलवल/जगर	<i>Cycas pectinata</i> Griff.	Cycadaceae	बुट्यान
१९८	जगर	<i>Cycas revoluta</i> Thunb.	Cycadaceae	बुट्यान
१९९	कागती घाँस	<i>Cymbopogon flexuosus</i> (Nees ex Steud.) W. Watson	Poaceae	भार
२००	पामारोजा	<i>Cymbopogon martinii</i> (Roxb.) W. Watson	Poaceae	भार
२०१	जिन्जरग्रास	<i>Cymbopogon martinii</i> var. <i>sofia</i> Bruno	Poaceae	भार
२०२	सिट्रोनेला	<i>Cymbopogon winterianus</i> Jowitt	Poaceae	भार
२०३	भार	<i>Cynedrella nodiflora</i> (L.) Gaertn.	Asteraceae	भार
२०४	दबो	<i>Cynodon dactylon</i> (L.) Pers.	Poaceae	भार
२०५	कनिके कुरो	<i>Cynoglossum furcatum</i> Wall.	Boraginaceae	भार
२०६	मोथे	<i>Cyperus esculentus</i> L.	Cyperaceae	भार
२०७	मोथे	<i>Cyperus rotundus</i> L.	Cyperaceae	भार
२०८	लाहुरे फूल	<i>Dahlia pinnata</i> Cav.	Asteraceae	भार
२०९	सतिसाल	<i>Dalbergia latifolia</i> Roxb.	Fabaceae	रुख
२१०	सिसौ	<i>Dalbergia sissoo</i> Roxb. ex DC.	Fabaceae	रुख
२११	कालो धतुरो	<i>Datura metel</i> L.	Solanaceae	भार
२१२	सेतोधतुरो	<i>Datura stramonium</i> L.	Solanaceae	भार
२१३	दुग्गे फूल	<i>Datura suaveolens</i> Humb. & Bonpl. ex Willd.	Solanaceae	बुट्यान
२१४	गुलमोहर	<i>Delonix regia</i> L.	Fabaceae	रुख
२१५	सुनाखरी	<i>Dendrobium moschatum</i> (Buch-Ham.) Sw.	Orchidaceae	भार
२१६	बाँस	<i>Dendrocalamus strictus</i> (Roxb.) Nees	Poaceae	बुट्यान
२१७	सादन	<i>Desmodium oojeinense</i> (Roxb.) H. Ohashi	Fabaceae	रुख
२१८	कृश	<i>Desmostachya bipinnata</i> (L.) Stapf	Poaceae	भार
२१९	डाइएन्थस	<i>Dianthus caryophyllus</i> L.	Caryophyllaceae	भार
२२०	छिउके भार	<i>Dichrocephala benthami</i> C.B Clarke	Asteraceae	भार
२२१	टाटरी	<i>Dillenia pentagyna</i> Roxb.	Dilleniaceae	रुख
२२२	घर तरुल	<i>Dioscorea alata</i> L.	Dioscoreaceae	लहरा
२२३	गिद्धा	<i>Dioscorea bulbifera</i> L.	Dioscoreaceae	लहरा
२२४	भ्याकुर	<i>Dioscorea pentaphylla</i> L.	Dioscoreaceae	लहरा

२२५	चूईया	<i>Dioscorea pubera</i> Blume	Dioscoreaceae	लहरा
२२६	गलेकाठ	<i>Diospyros sp.</i>	Ebenaceae	रुख
२२७	चिउरी	<i>Diploknema butyracea</i> (Roxb.) Baehni	Sapotaceae	रुख
२२८	ड्रेसेना	<i>Dracaena reflexa</i> Lam.	Liliaceae	भार
२२९	अविजालो	<i>Drymaria cordata</i> (L.) Willd. ex Roem. & Schult	Caryophyllaceae	भार
२३०	लाम्पाते/कदम	<i>Duabanga grandiflora</i> (Roxb. ex DC.) Walp.	Lythraceae	रुख
२३१	निलकाँडा	<i>Duranta repens</i> L.	Verbenaceae	बुट्यान
२३२	बौरीफल	<i>Dysoxylum hamiltonii</i> Hiern	Meliaceae	रुख
२३३	सामा	<i>Echinochloa colona</i> (L.) Link	Poaceae	भार
२३४	सामा	<i>Echinochloa crus-galli</i> (L.) P. Beauv.	Poaceae	भार
२३५	भंगराज	<i>Eclipta prostrata</i> L.	Asteraceae	भार
२३६	दतरुंगा, सेतो लोध	<i>Ehretia acuminata</i> R. Br.	Cordiaceae	रुख
२३७	जलकुम्भी	<i>Eichhornia crassipes</i> (Mart.) Solms	Pontederiaceae	भार
२३८	रुद्राक्ष	<i>Elaeocarpus sphaericus</i> (Gaertn.) K. Schum.	Elaeocarpaceae	रुख
२३९	सहष्पुटी	<i>Elephantopus scaber</i> L.	Asteraceae	भार
२४०	कोदो	<i>Eleusine coracana</i> (L.) Gaertn.	Poaceae	भार
२४१	कोदे भार	<i>Eleusine indica</i> (L.) Gaertn.	Poaceae	भार
२४२	आखा चेपुवा / आख्ले घास	<i>Equisetum arvense</i> L.	Equisetaceae	भार
२४३	आखा चेपुवा / आख्ले घास	<i>Equisetum diffusum</i> D. Don	Equisetaceae	भार
२४४	बाबियो	<i>Eulaiopsis binnata</i> (Retz.) C. E. Hubb.	Poaceae	भार
२४५	दुधे भार	<i>Euphorbia hirta</i> L.	Euphorbiaceae	भार
२४६	दुधे	<i>Euphorbia parviflora</i> L.	Euphorbiaceae	भार
२४७	कनिके घाँस	<i>Euphorbia prostata</i> Ait.	Euphorbiaceae	भार
२४८	सिउडी	<i>Euphorbia royleana</i> Boiss.	Euphorbiaceae	रुख
२४९	चेप्टे सिउधे	<i>Euphorbia tirucalli</i> L.	Euphorbiaceae	रुख
२५०	मिठे फापर	<i>Fagopyrum esculentum</i> Moench.	Polygonaceae	भार
२५१	निमारो / तिमिलो	<i>Ficus auriculata</i> Lour.	Moraceae	रुख
२५२	वर	<i>Ficus benghalensis</i> L.	Moraceae	रुख
२५३	स्वामी	<i>Ficus benjamina</i> L.	Moraceae	रुख
२५४	रवर	<i>Ficus elastica</i> Roxb. ex Hornem.	Moraceae	रुख
२५५	पाखुरी	<i>Ficus glaberrima</i> Blume	Moraceae	रुख
२५६	खस्रेटो	<i>Ficus hispida</i> L.	Moraceae	रुख
२५७	निमारो	<i>Ficus hookeri</i> Miq.	Moraceae	रुख
२५८	कात्रो	<i>Ficus lacor</i> Buch.-Ham.	Moraceae	रुख
२५९	दुधिलो	<i>Ficus neriifolia</i> Sm.	Moraceae	रुख
२६०	डुम्री	<i>Ficus racemosa</i> L.	Moraceae	रुख
२६१	पिपल	<i>Ficus religiosa</i> L.	Moraceae	रुख
२६२	खन्यू	<i>Ficus semicordata</i> Buch.-Ham. ex Sm.	Moraceae	रुख

२६३	पूतली काठ	<i>Flacourtia indica</i> (Burm. f.) Merr.	Flacourtiaceae	बुट्यान
२६४	भट्वासी	<i>Flemingia strobilifera</i> (L.) W.T. Aiton	Fabaceae	भार
२६५	काङ्गभार	<i>Galium aparine</i> L.	Rubiaceae	भार
२६६	इन्द्रकमल	<i>Gardenia jasminoides</i> Ellis	Rubiaceae	बुट्यान
२६७	दब्दवे	<i>Garuga pinnata</i> Roxb.	Burseraceae	रुख
२६८	पहेले फूल	<i>Gelsemium stans</i> (L.) Kuntze	Bignoniaceae	रुख
२६९	कालीकाठ	<i>Glochidion velutinum</i> Wight	Euphorbiaceae	बुट्यान
२७०	भटमास	<i>Glycine max</i> (L.) Merr.	Fabaceae	भार
२७१	खमारी	<i>Gmelina arborea</i> Roxb.	Lamiaceae	रुख
२७२	मखमली	<i>Gomphrena globosa</i> L.	Amaranthaceae	भार
२७३	चिप्ले	<i>Gonostegia hirta</i> (Blume) Miq.	Urticaceae	भार
२७४	कपास	<i>Gossypium arboreum</i> L.	Malvaceae	बुट्यान
२७५	कागियो	<i>Grevillea robusta</i> A. Cunn. ex R. Br.	Proteaceae	भार
२७६	फर्सा	<i>Grewia asiatica</i> L.	Malvaceae	बुट्यान
२७७	भिमल	<i>Grewia disperma</i> Rottb.	Tiliaceae	रुख
२७८	फर्सा	<i>Grewia sclerophylla</i> Roxb. ex G. Don ???	Tiliaceae	रुख
२७९	धमन	<i>Grewia tillifolia</i> Vahl.	Tiliaceae	रुख
२८०	वान्द्रे	<i>Gynocardia odorata</i> R.Br.	Flacourtiaceae	रुख
२८१	करम	<i>Haldina cordifolia</i> (Roxb.) Ridsdale	Rubiaceae	रुख
२८२	काठे लहरा	<i>Hedera nepalensis</i> K. Koch	Araliaceae	बुट्यान
२८३	मजिठे भार	<i>Hedyotis diffusa</i> Wall.	Rubiaceae	भार
२८४	बोक्के लहरा	<i>Hedyotis scandens</i> Roxb.	Rubiaceae	लहरा
२८५	सूर्यमुखी फूल	<i>Helianthus annuus</i> L.	Asteraceae	भार
२८६	केरापाते फूल	<i>Heliconia rostrata</i> W.J. Kress	Heliconiaceae	भार
२८७	मृगसिंगी	<i>Helicteres isora</i> L.	Sterculiaceae	बुट्यान
२८८	हात्ती सुडे भार	<i>Heliotropium indicum</i> L.	Boraginaceae	भार
२८९	स्थलकमल	<i>Hibiscus mutabilis</i> L.	Malvaceae	बुट्यान
२९०	घण्टीफूल	<i>Hibiscus rosa-sinensis</i> L.	Malvaceae	बुट्यान
२९१	इन्द्रजौ	<i>Holarrhena pubescens</i> (Buch.-Ham.) Wall. ex G. Don	Apocynaceae	बुट्यान
२९२	जौ	<i>Hordeum vulgare</i> L.	Poaceae	भार
२९३	बाहुनी काठ	<i>Hydrangea anomala</i> D. Don ??	Hydrangeaceae	रुख
२९४	हंशराज	<i>Hydrangea macrophylla</i> (Thunb.) Ser.	Hydrangeaceae	बुट्यान
२९५	वन सिलाम	<i>Hyptis suaveolens</i> (L.) Poit.	Lamiaceae	भार
२९६	सिरु	<i>Imperata cylindrica</i> (L.) P. Beauv.	Poaceae	भार
२९७	निर सकिनो	<i>Indigofera atropurpurea</i> Hornem.	Fabaceae	बुट्यान
२९८	फूल	<i>Ioxora coccinea</i> L.	Rubiaceae	बुट्यान
२९९	कर्मि साग	<i>Ipomoea aquatica</i> Forssk.	Convolvulaceae	भार
३००	सखर खण्ड	<i>Ipomoea batatas</i> (L.) Lam.	Convolvulaceae	लहरा
३०१	वेहाया, वेसर्मी	<i>Ipomoea carnea</i> Mart. ex Choisy	Convolvulaceae	बुट्यान
३०२	जयन्ती फूल	<i>Ipomoea quamoclit</i> L.	Convolvulaceae	लहरा

३०३	आइटिन फूल	<i>Iresine herbstii</i> Hook. ex Lindl.	Amaranthaceae	भार
३०४	सजीवन	<i>Jatropha curcas</i> L.	Euphorbiaceae	बुट्यान
३०५	रातो सजीवन	<i>Jatropha gossypifolia</i> L.	Euphorbiaceae	बुट्यान
३०६	असुरो	<i>Justicia adhatoda</i> L.	Acanthaceae	बुट्यान
३०७	बावरी	<i>Justicia gendarussa</i> Burm.f.	Acanthaceae	बुट्यान
३०८	सिमी	<i>Lablab purpureus</i> (L.) Sweet	Fabaceae	लहरा
३०९	असारेफूल	<i>Lagerstroemia indica</i> L.	Lythraceae	रुख
३१०	बोटधैयारो	<i>Lagerstroemia parviflora</i> Roxb.	Lythraceae	रुख
३११	हल्लुडे	<i>Lannea coromandelica</i> (Houtt.) Merr.	Anacardiaceae	रुख
३१२	वनफाँडा	<i>Lantana camara</i> L.	Verbenaceae	बुट्यान
३१३	खेसरी	<i>Lathyrus sativus</i> L.	Fabaceae	भार
३१४	मेहन्दी	<i>Lawsonia inermis</i> L.	Lythraceae	बुट्यान
३१५	गलेनी	<i>Leea crispa</i> Royen ex L.	Leeaceae	भार
३१६	मुसुरो	<i>Lens culinaris</i> Medik.	Fabaceae	भार
३१७	चम्सुर	<i>Lepidium sativum</i> L.	Brassicaceae	भार
३१८	इपिलइपिल	<i>Leucaena leucocephala</i> (Lam.) de Wit	Fabaceae	रुख
३१९	द्रोणपुष्पी / गुम्मा	<i>Leucas cephalotes</i> (Roth) Spreng.	Lamiaceae	भार
३२०	आलस	<i>Linum usitatissimum</i> L.	Linaceae	भार
३२१	लिची	<i>Litchi chinensis</i> Sonner	Sapindaceae	रुख
३२२	कुटमेरो	<i>Litsea monopetala</i> (Roxb.) Pers.	Lauraceae	रुख
३२३	चिनीया पाम	<i>Livistona chinensis</i> (Jacquin) R. Brown ex Martius	Arecaceae	बुट्यान
३२४	ल्वार्ङ्ग भार	<i>Ludwigia hyssopifolia</i> (G. Don) Exell	Onagraceae	भार
३२५	टमाटर	<i>Lycopersicon esculentum</i> Mill.	Solanaceae	लहरा
३२६	परेवाभुरी	<i>Lygodium japonicum</i> (Thunb.) Sw.	Lygodiaceae	बुट्यान
३२७	महुवा	<i>Madhuca longifolia</i> (J. koeiig ex L.) J. F. Macbr.	Sapotaceae	रुख
३२८	चाँप	<i>Magnolia champaca</i> (L.) Baill. ex Pierre	Magnoliaceae	रुख
३२९	सिन्दुरे	<i>Mallotus philippensis</i> (Lam.) Mull. Arg.	Euphorbiaceae	रुख
३३०	घण्टी फूल	<i>Malvaviscus arboreus</i> Cav.	Malvaceae	बुट्यान
३३१	आँप	<i>Mangifera india</i> L.	Anacardiaceae	रुख
३३२	सिमल तरुल	<i>Manihot esculenta</i> Crantz.	Euphorbiaceae	बुट्यान
३३३	चारपाते बेहुली	<i>Marsilea minuta</i> L.	Marsileaceae	भार
३३४	ग्रिधरनक्की / बाघनंग्री	<i>Martynia annua</i> L.	Martyniaceae	बुट्यान
३३५	क्यामोमाइल	<i>Matricaria chamomilla</i> L.	Asteraceae	भार
३३६	खसे वुटी	<i>Mazus surculosus</i> D. Don	Scrophulariaceae	भार
३३७	काली अगेरी	<i>Melastoma melabathricum</i> L.	Melastomataceae	बुट्यान
३३८	बकाईनो	<i>Melia azedarach</i> L.	Meliaceae	रुख
३३९	पुदिना	<i>Mentha arvensis</i> L.	Lamiaceae	भार
३४०	पुदिना	<i>Mentha spicata</i> L.	Lamiaceae	भार
३४१	लहरे वनमारा	<i>Mikania micrantha</i> Kunth.	Asteraceae	लहरा

३४२	कालीकाठ	<i>Milium velutinum</i> (Dunal) Hook.f. & Thoms	Anacardiaceae	रुख
३४३	गाउजो / गोन्जो	<i>Millettia extensa</i> Benth.	Fabaceae	बुट्यान
३४४	अरारी	<i>Mimosa himalayana</i> Gamble.	Fabaceae	बुट्यान
३४५	लज्जावती / लजैनी	<i>Mimosa pudica</i> L.	Fabaceae	भार
३४६	मालती	<i>Mirabilis jalapa</i> L.	Nyctaginaceae	भार
३४७	टिकुल	<i>Mitragyna parviflora</i> (Roxb.) Korth	Rubiaceae	रुख
३४८	भार	<i>Mollugo pentaphylla</i> L.	Aizoaceae	भार
३४९	करेला	<i>Momordica charantia</i> L.	Cucurbitaceae	लहरा
३५०	निलो जलकुम्भी	<i>Monochoria vaginalis</i> (Brum.f.) C.Presl.	Pontederiaceae	भार
३५१	सहिजन	<i>Moringa oleifera</i> Lam.	Moringaceae	रुख
३५२	किम्बु	<i>Morus alba</i> L.	Moraceae	रुख
३५३	बलड्याडग्रा	<i>Mucuna monosperma</i> DC.	Fabaceae	लहरा
३५४	काउसो	<i>Mucuna pruriens</i> (L.) DC.	Fabaceae	लहरा
३५५	मिठोनिम, असारे	<i>Murraya koenigii</i> (L.) Spreng.	Rutaceae	बुट्यान
३५६	कामिनी फूल	<i>Murraya paniculata</i> (L.) Jack	Rutaceae	बुट्यान
३५७	केरा	<i>Musa paradisiaca</i> L.	Musaceae	भार
३५८	धोविनी	<i>Mussaenda macrophylla</i> Wall.	Rubiaceae	बुट्यान
३५९	कमल	<i>Nelumbo nucifera</i> Gaertn	Nymphaeaceae	भार
३६०	पानी अमला	<i>Nephrolepis cordifolia</i> (L.) Presl	Dryopteridaceae	भार
३६१	करविर	<i>Nerium oleander</i> L.	Apocynaceae	बुट्यान
३६२	इस्मगुल / फोके भार	<i>Nicandra physalodes</i> (L.) Gaertn.	Solanaceae	भार
३६३	सूती	<i>Nicotiana tabacum</i> L.	Solanaceae	भार
३६४	पारिजात	<i>Nyctanthes arbor-tristis</i> L.	Oleaceae	बुट्यान
३६५	रातो कमल	<i>Nymphaea rubra</i> Roxb.	Nymphaeaceae	भार
३६६	निलो कमल	<i>Nymphaea stellata</i> Willd.	Nymphaeaceae	भार
३६७	सानो कमल	<i>Nymphoides hydrophyllum</i> (Lour.) Kuntze	Gentianaceae	भार
३६८	तुलसी	<i>Ocimum sanctum</i> L.	Lamiaceae	भार
३६९	जिब्रे साग	<i>Ophioglossum vulgatum</i> L.	Ophioglossaceae	भार
३७०	वन्सो	<i>Oplismenus compositus</i> (L.) P. Beauv.	Poaceae	भार
३७१	नागविनी	<i>Opuntia monacantha</i> (Willd.) Haw.	Cactaceae	बुट्यान
३७२	टटेलो	<i>Oroxylum indicum</i> (L.) Kurz	Bignoniaceae	रुख
३७३	धान	<i>Oryza sativa</i> L.	Poaceae	भार
३७४	चरिअमिलो	<i>Oxalis corniculata</i> L.	Oxalidaceae	भार
३७५	चरिअमिलो	<i>Oxalis latifolia</i> Kunth	Oxalidaceae	भार
३७६	पाँदेभार / विरी	<i>Paederia foetida</i> L.	Rubiaceae	भार
३७७	पार्थेनियम	<i>Parthenium hysterophorus</i> L.	Asteraceae	भार
३७८	पौलोनिया	<i>Paulownia tomentosa</i> (Thunb.) Steud.	Paulowniaceae	रुख
३७९	भार	<i>Peperomia pellucida</i> Kunth	Piperaceae	भार
३८०	पिरे	<i>Persicaria barbata</i> (L.) Hara	Polygonaceae	भार

३८१	पेटुनिया	<i>Petunia integrifolia</i> (Hook.) Schinz & Thell.	Solanaceae	भार
३८२	थाकल	<i>Phoenix acaulis</i> Roxb. ex Buch.-Ham.	Arecaceae	बुट्यान
३८३	खजुरी	<i>Phoenix dactylifera</i> L.	Arecaceae	बुट्यान
३८४	खजुरी	<i>Phoenix humilis</i> Royle. ex Buch-Ham. K. f.	Arecaceae	बुट्यान
३८५	खजुर	<i>Phoenix sylvestris</i> Roxb.	Arecaceae	बुट्यान
३८६	नरकट	<i>Phragmites karka</i> (Retz.) Trin. ex Steud.	Poaceae	भार
३८७	पाते अमला	<i>Phyllanthus acidus</i> (L.) Skeels	Euphorbiaceae	रुख
३८८	भुई अमला	<i>Phyllanthus amarus</i> Schum. & Thomsoni	Euphorbiaceae	बुट्यान
३८९	अमला	<i>Phyllanthus emblica</i> L.	Euphorbiaceae	रुख
३९०	भुई अमला	<i>Phyllanthus niruri</i> L.	Euphorbiaceae	भार
३९१	सिक्कट	<i>Phyllanthus reticulatus</i> Poir.	Euphorbiaceae	बुट्यान
३९२	गोलभेडे भार	<i>Physalis angulata</i> L	Solanaceae	भार
३९३	गगलेटी	<i>Pilea glaberrima</i> (Blume) Blume	Urticaceae	भार
३९४	पान	<i>Piper betle</i> L.	Piperaceae	लहरा
३९५	पिपला	<i>Piper longum</i> L.	Piperaceae	लहरा
३९६	मरिच	<i>Piper nigrum</i> L.	Piperaceae	लहरा
३९७	केराउ	<i>Pisum sativum</i> L.	Fabaceae	भार
३९८	जुलेवी	<i>Pithecellobium dulce</i> (Roxb.) Benth	Fabaceae	रुख
३९९	इसबगोल	<i>Plantago major</i> L.	Plantaginaceae	भार
४००	चित्तु	<i>Plumbago zeylanica</i> L.	Plumbaginaceae	बुट्यान
४०१	चूवा	<i>Plumeria rubra</i> L.	Apocynaceae	रुख
४०२	रुदिलो	<i>Pogostemon benghalensis</i> (Brum. f.) Kuntze	Lamiaceae	भार
४०३	रुधिलो	<i>Pogostemon glaber</i> Benth.	Lamiaceae	भार
४०४	लालुपाते	<i>Poinsettia pulcherrima</i> Willd. ex Klotzsch	Euphorbiaceae	बुट्यान
४०५	अशोक	<i>Polyalthea longifolia</i> (Sonn.) Thwaites	Annonaceae	रुख
४०६	चिप्ले भार	<i>Pouzolzia zeylanica</i> (L.) Benn.& Brown	Urticaceae	भार
४०७	गिन्नेरी	<i>Premna latifolia</i> L.	Verbenaceae	रुख
४०८	स्वमी	<i>Prosopis cineraria</i> (L.) Druce	Fabaceae	रुख
४०९	अम्बा	<i>Psidium guajava</i> L.	Myrtaceae	रुख
४१०	विजयसाल	<i>Pterocarpus marsupium</i> Roxb.	Fabaceae	रुख
४११	दारीम	<i>Punica granatum</i> L.	Punicaceae	रुख
४१२	स्वस्थानी फूल	<i>Pyrostegia venusta</i> (Ker Gawl.) Miers	Bignoniaceae	लहरा
४१३	बाजा फूल	<i>Quisqualis indica</i> L.	Combretaceae	बुट्यान
४१४	नाककोरे	<i>Ranunculus sceleratus</i> L.	Ranunculaceae	भार
४१५	मुला	<i>Raphanus sativus</i> L.	Brassicaceae	भार
४१६	सर्पगन्धा	<i>Rauvolfia canescens</i> L.	Apocynaceae	बुट्यान
४१७	सर्पगन्धा	<i>Rauvolfia serpentina</i> (L.) Benth. ex Kurz	Apocynaceae	भार
४१८	प्याउली	<i>Reinwardtia indica</i> Dumort.	Linaceae	भार

४१९	कन्चिर्ने	<i>Rhaphidophora glauca</i> (Wall.) Schott	Araceae	लहरा
४२०	अँडर	<i>Ricinus communis</i> L.	Euphorbiaceae	बुट्यान
४२१	खोले साग	<i>Rorripa nasturtium-aquaticum</i> (L.) Hayek	Brassicaceae	भार
४२२	गुलाफ	<i>Rosa indica</i> L.	Rosaceae	बुट्यान
४२३	रोजमेरी	<i>Rosmarinus officinalis</i> L.	Lamiaceae	भार
४२४	बेलाईती भार	<i>Rotala indica</i> (Willd.) Koehne	Lythraceae	भार
४२५	ऐसेलु	<i>Rubus ellipticus</i> Sm.	Rosaceae	बुट्यान
४२६	उखु	<i>Saccharum officinarum</i> L.	Poaceae	भार
४२७	काँस	<i>Saccharum spontaneum</i> L.	Poaceae	भार
४२८	श्रीखण्ड	<i>Santalum album</i> L.	Santalaceae	बुट्यान
४२९	रिद्धा	<i>Sapindus mukorossi</i> Gaertn.	Sapindaceae	रुख
४३०	खिरोँ	<i>Sapium inisgne</i> (Royle) Benth.ex Hook.f.	Euphorbiaceae	रुख
४३१	कैचाल/कुटसिमल	<i>Schefflera venulosa</i> (Wight & Arn.) Harms,	Araliaceae	भार
४३२	चिलाउने	<i>Schima wallichii</i> (DC.) Korth.	Theaceae	रुख
४३३	कुसुम	<i>Schleichera oleosa</i> (Lour.) Oken	Sapindaceae	रुख
४३४	चिनी भार	<i>Scoparia dulcis</i> L.	Scrophulariaceae	भार
४३५	लहरे भ्याउ	<i>Selaginella chrysocaulos</i> (Hook. & Grev.) Spring	Selaginellaceae	भार
४३६	भलायो	<i>Semecarpus anacardium</i> L.f.	Anacardiaceae	रुख
४३७	दादपात	<i>Senna alata</i> (L.) Roxb.	Fabaceae	बुट्यान
४३८	सनाई पात	<i>Senna alexandrina</i> Mill.	Fabaceae	बुट्यान
४३९	ठूलो ताप्रे	<i>Senna occidentalis</i> (L.) Link	Fabaceae	बुट्यान
४४०	ताप्रे	<i>Senna siamea</i> (Lam.) H.S.Irwin & Barneby	Fabaceae	रुख
४४१	ताप्रे	<i>Senna tora</i> (L.) Roxb.	Fabaceae	भार
४४२	तिल	<i>Sesamum iorientale</i> L.	Pedaliaceae	भार
४४३	अगस्ती	<i>Sesbania grandiflora</i> (L.) Pers.	Fabaceae	बुट्यान
४४४	राम्ची	<i>Setaria pallidifusca</i> (Schumach.) Stapf. & C.E.	Poaceae	भार
४४५	साल	<i>Shorea robusta</i> Gaertn.	Dipterocarpaceae	रुख
४४६	बलु भार	<i>Sida acuta</i> Burm. f.	Malvaceae	बुट्यान
४४७	बलु	<i>Sida cordifolia</i> L.	Malvaceae	भार
४४८	बलु भार	<i>Sida rhambifolia</i> L.	Malvaceae	बुट्यान
४४९	बलु भार	<i>Sida spinosa</i> L.	Malvaceae	बुट्यान
४५०	दुधे भार	<i>Siegesbeckia orientalis</i> L.	Asteraceae	भार
४५१	कुकरडाइनो	<i>Smilax aspera</i> L.	Smilacaceae	लहरा
४५२	ठूलो विही	<i>Solanum anguivi</i> Lam.	Solanaceae	भार
४५३	कालो विही	<i>Solanum nigrum</i> L.	Solanaceae	भार
४५४	विही / कचेर	<i>Solanum torvum</i> Swartz	Solanaceae	भार
४५५	आलु	<i>Solanum tuberosum</i> L.	Solanaceae	भार

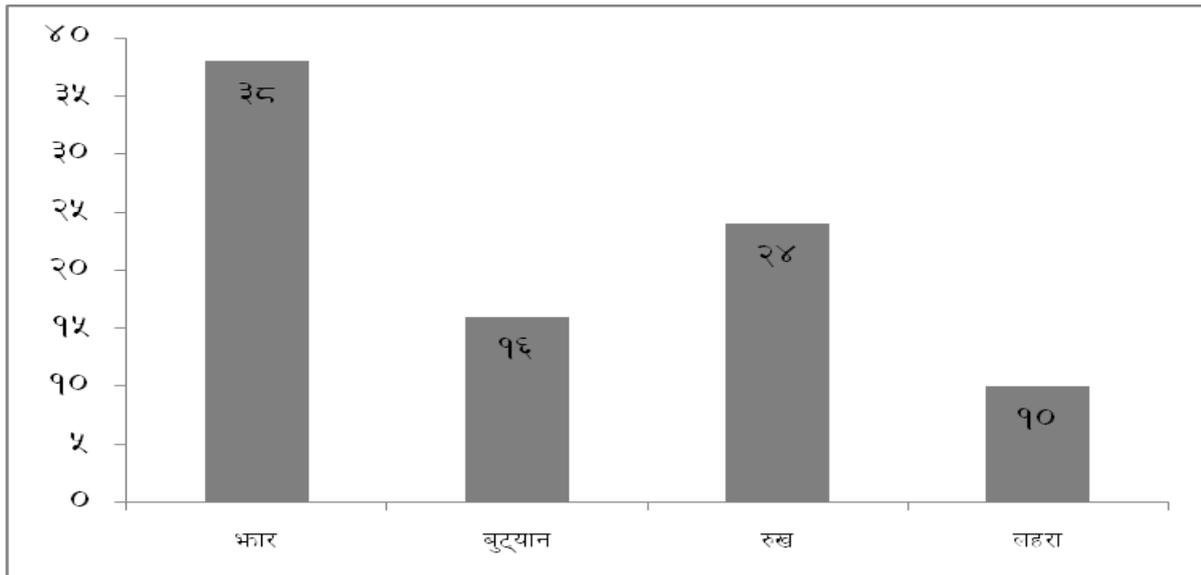
४५६	कल्चेडा / कन्टाकारी	<i>Solanum virginianum</i> L.	Solanaceae	भार
४५७	दुधे	<i>Sonchus arvensis</i> L.	Asteraceae	भार
४५८	जुनेलो	<i>Sorghum bicolor</i> (L.) Moench.	Poaceae	भार
४५९	देब्रे लहरा	<i>Spatholobus parviflorus</i> (Roxb.) Kuntze	Fabaceae	लहरा
४६०	सेतो मरौटी	<i>Spilanthes radicans</i> Jacq.	Asteraceae	भार
४६१	अमारो	<i>Spondias pinnata</i> (L.f.) Kurz	Anacardiaceae	रुख
४६२	ओदाल	<i>Sterculia villosa</i> Roxb. ex Smith	Sterculiaceae	रुख
४६३	पाडरी	<i>Stereospermum personatum</i> (Hassk) Chatterjee	Bignoniaceae	रुख
४६४	पाडरी	<i>Stereospermum suaveolens</i> (Roxb.) DC.	Bignoniaceae	रुख
४६५	काकसी / सिंहोर	<i>Streblus asper</i> Lour	Moraceae	रुख
४६६	लोघ	<i>Symplocos racemosa</i> Roxb.	Symplocaceae	रुख
४६७	जामुना	<i>Syzygium cumini</i> (L.) Skeels	Myrtaceae	रुख
४६८	फडिर	<i>Syzygium jambos</i> (L.) Alston	Myrtaceae	रुख
४६९	टक्कर	<i>Tabernemontana divaricata</i> (L.) R.Br.	Apocynaceae	बुट्यान
४७०	सयपत्री	<i>Tagetes erecta</i> L.	Asteraceae	भार
४७१	इमली	<i>Tamarindus indica</i> L.	Fabaceae	रुख
४७२	पिडार	<i>Tamilnadia uliginosa</i> (Retz.) Tirveng. & Sastre	Rubiaceae	रुख
४७३	टिक	<i>Tectona grandis</i> L.f.	Verbenaceae	रुख
४७४	साँज	<i>Terminalia alata</i> Heyne ex Roth	Combretaceae	रुख
४७५	अर्जुनछाल	<i>Terminalia arjuna</i> (Roxb. ex DC.) W. & A.	Combretaceae	रुख
४७६	वरो	<i>Terminalia bellirica</i> (Gaertn.) Roxb.	Combretaceae	रुख
४७७	हरो	<i>Terminalia chebula</i> Retz.	Combretaceae	रुख
४७८	कागजे वदाम	<i>Terminalia catappa</i> L.	Combretaceae	रुख
४७९	पानी लहरा	<i>Tetrastigma serrulatum</i> (Roxb.) Planch.	Vitaceae	लहरा
४८०	बन कपास	<i>Thespesia lampus</i> (Cav.) Dalzell and A. Gibson	Malvaceae	बुट्यान
४८१	काग चुच्चे	<i>Thunbergia coccinea</i> Wall. ex D.Don	Acanthaceae	लहरा
४८२	अमिसो	<i>Thysanolaena maxima</i> (Roxb.) Kuntze	Poaceae	भार
४८३	गुर्जो	<i>Tinospora sinensis</i> (Lour.) Merr.	Menispermaceae	लहरा
४८४	टुनी	<i>Toona ciliata</i> M.Roem.	Meliaceae	रुख
४८५	भेल्लोर / गुटेल	<i>Trewia nudiflora</i> L.	Euphorbiaceae	रुख
४८६	इन्नेनी	<i>Trichosanthes tricuspidata</i> Lour.	Cucurbitaceae	लहरा
४८७	परवल	<i>Trichosanthes dioica</i> Roxb.	Cucurbitaceae	लहरा
४८८	हुसुरे भार	<i>Tridax procumbens</i> L.	Asteraceae	भार
४८९	मेथी	<i>Trigonella foenum-graceum</i> L.	Fabaceae	भार
४९०	गँहु	<i>Triticum aestivum</i> L.	Poaceae	भार
४९१	डल्ले कुरो	<i>Triumfetta pilosa</i> Roth.	Tiliaceae	भार
४९२	पटेर	<i>Typha angustifolia</i> L.	Typhaceae	भार
४९३	नालु कुरो	<i>Urena lobata</i> L.	Malvaceae	भार

४९४	बकुला	<i>Vicia bakeri</i> Ali	Fabaceae	भार
४९५	सिमी	<i>Vigna cylindrica</i> Skeels.	Fabaceae	लहरा
४९६	मास	<i>Vigna mungo</i> (L.) Hepper.	Fabaceae	भार
४९७	मुगं	<i>Vigna trilobata</i> (L.) Verde	Fabaceae	भार
४९८	हर्दचुर	<i>Viscum album</i> L.	Loranthaceae	भार
४९९	सिमाली	<i>Vitex negundo</i> L.	Verbenaceae	बुट्यान
५००	तिल्का	<i>Wendlandia coriacea</i> (Wall.) DC.	Rubiaceae	रुख
५०१	अश्वगन्धा	<i>Withania somnifera</i> (L.) Dunal	Solanaceae	भार
५०२	पानी भार	<i>Wolffia globosa</i> (Roxb.) den Hartog & Plas	Lemnaceae	भार
५०३	धैयारो	<i>Woodfordia fruticosa</i> (L.) Kurz	Lythraceae	बुट्यान
५०४	रानी खिरों	<i>Wrightia arborea</i> (Dennst.) Mabblerly	Apocynaceae	रुख
५०५	भेडे कुरों	<i>Xanthium Strumarium</i> L.	Asteraceae	भार
५०६	मैनकाँडा	<i>Xeromphis spinosa</i> (Thunb.) Keay	Rubiaceae	रुख
५०७	केतुकी	<i>Yucca gloriosa</i> L.	Agavaceae	बुट्यान
५०८	दर्शनपिपल	<i>Zantedeschia aethiopica</i> (L.)	Araceae	भार
५०९	मकै	<i>Zea mays</i> L.	Poaceae	भार
५१०	अदुवा	<i>Zingiber officinale</i> (Willd.) Roscoe	Zingiberaceae	भार
५११	बयर	<i>Ziziphus mauritiana</i> Lam.	Rhamnaceae	बुट्यान
५१२	बयर	<i>Ziziphus numularia</i> (Brum.f.) Wight & Arn	Rhamnaceae	बुट्यान
५१३	रुखबयर, डम्राई	<i>Ziziphus rugosa</i> Lam.	Rhamnaceae	रुख

जडीबुटीहरूको प्रयोग र व्यापार अवस्था

धनुषा जिल्लाका विभिन्न स्थानमा गरिएको सर्वेक्षण अनुसार ८८ प्रजातीका वनस्पतिहरू जडीबुटीय प्रयोग गरिदै आएको पाईएकोछ । जिल्ला वन कार्यालय, धनुषाको लगत विवरण अनुसार यस जिल्लाबाट विभिन्न प्रजातीका जडीबुटीहरू संकलन तथा निकासी हुने गरेको छ । यस मध्ये कुरीलोको जरा सबैभन्दा बढी मात्रामा निकासी भएको पाईन्छ । यसका साथै यस जिल्लाबाट सेतो मुस्लीको जरा, हड्चुर, हरो, वरो, अमला लगाएतको जडीबुटीहरू संकलन हुन्छ । यहाँका जडीबुटी संकलनकर्ताहरूले जनकपुर, ढल्के बजारका स्थानीय व्यापारीहरूलाई जडीबुटीहरू विक्रि गर्दछन् । यी जडीबुटीहरू विरगंज भन्सार हुँदै भारततर्फ निकासी हुने गरेको छ । जिल्ला वन कार्यालय, धनुषाको अनुसार आर्थिक वर्ष २०६९/०७० मा तेजपात ५००० केजी र कुरीलोको जरा १००० केजी निकासी भएको बाहेक त्यस यताका वर्षहरूमा कुनै जडीबुटी निकासी भएको छैन । यसले हालका वर्षहरूमा जडीबुटीको व्यापार निदाएको निष्कृत भएको देखाउछ । यो धनुषा जिल्लाको जडीबुटीमा काम गर्नेहरूको लागि चुनौती हो । यसले जडीबुटी कृषकहरूलाई तथा व्यापारीहरूलाई हतोत्साहित गराएको छ । जिल्ला वनस्पति कार्यालय, धनुषाले खेती गराएको स्थानहरूको समेत जडीबुटीहरू संकलन गराई व्यापार गर्न नसक्दा सरकारी लगानी र स्थानीयको परिश्रम खेर जाने देखिन्छ । यसको लागि आवश्यक समन्वय गर्नुपर्ने देखिन्छ । वास्तवमै तराईका जिल्लामा खाद्यन्न बालीको खेती बढी हुने भएकोले पनि जडीबुटीको खेती, उत्पादन, संकलन र व्यापार कम भएको हो । धान मकै हुने उर्वर भुमीमा जडीबुटी खेती नलगाउनाले र बस्ती धेरै बसाईएकोले पनि जडीबुटी खेती व्यापारको सम्भावना न्यून रहेको छ । यसलाई जिविकोपार्जनको आधार बनाएर लैजान सकिने अवस्था देखिदैन ।

विभिन्न वर्गहरूमा विभाजन गर्दा सबैभन्दा बढी ३८ प्रजाती भार, १६ प्रजाती बुट्यान, २४ प्रजाती रुख र बाँकी १० प्रजाती लहरा वर्गको पाइयो । यसले पनि कुल वनस्पतिहरूको जस्तै भार प्रजातीका वनस्पतिहरू जडीबुटीमा प्रयोग हुने गरेको देखाउछ ।

स्तम्भ चित्र: विभिन्न वर्गका जडीबुटीहरूको संख्या

यी जडीबुटीहरू विभिन्न रोगहरूको निदान गर्न प्रयोग गरिदै आएको छ । धनुषा जिल्लामा पाईने जडीबुटीहरूलाई ज्वरो, टाइफाइड, रुखाखोकी, पखला, आउँ, कान दुखेमा, दात दुखेमा, पिनास भएमा, आखा पाकेमा, ग्याष्ट्रिक, आगोले पोलेकोमा जस्ता समस्याहरूको समधान गरिदै आएको छ ।

तालिका नं २: धनुषा जिल्लामा पाईने जडिबुटीहरु

क्र.स.	वैज्ञानिक नाम	नेपाली नाम	प्रयोग
१	<i>Abrus precatorius</i> L.	रतिगेडी	कब्जीयतमा, पिसाव रोकिएमा फल खाने ।
२	<i>Acacia catechu</i> (L. f.) Willd.	खयर	भाचिएकोमा, मर्केकोमा, ढाड दुखेमा काठ पकाएर भोल खाने । आउंमा खोटो खाने । दात दुखेमा दतिवन गर्ने ।
३	<i>Achyranthus aspera</i> L.	दतिवन	टाइफाइडमा जरा घोटेर खाने । घाटी दुखेमा जरा उसिनेर कुल्ला गर्ने ।
४	<i>Acorus calamus</i> L.	बोभो	खोकीमा जरा खाने ।
५	<i>Ageratum conyzoides</i> L.	गन्धे/रावणने	काटेकोमा पात माडेर लगाउने ।
६	<i>Ageratum houstonianum</i> Mill.	नीलो गन्धे	काटेकोमा पात माडेर लगाउने ।
७	<i>Allium cepa</i> L.	प्याज	कान पाकेमा पातलो भिल्ली बोक्रा पिसेर कानमा लगाउने ।
८	<i>Aloe vera</i> (L.) Burm. f.	घिउ कुमारी	उच्च रक्तचापमा पात खाने ।
९	<i>Alstonia scholaris</i> (L.) R. Br.	छतिवन	प्रसुती हुदा, लुरे भएमा बोक्रा कुटेर रस दुध जस्तै खाने ।
१०	<i>Alternanthera sessilis</i> (L.) DC.	सरन्ची साग	पखला, आउंमा जरा कुटेर खाने ।
११	<i>Andrographis paniculata</i> (Brum. f.) Nees	कालमेघ/कल्पनाथ	लुतो, घाउ आएमा पूरै बोट कटेर दले, नुहाउने ।
१२	<i>Annona squamosa</i> L.	सरीफा	घाउमा किरा परेमा पात माडेर लगाउने ।
१३	<i>Artocarpus lakoocha</i> Wall. ex Roxb.	बडहर	घाउमा किरा परेमा चोप लगाउने ।
१४	<i>Asparagus racemosus</i> Willd.	कुरीलो	धातु रोगमा जरा, मुना तरकारी खान, जरा दुधको मात्रा बढाउन सुत्केरीलाई जराको धुलो खुवाउने ।
१५	<i>Azadirachta indica</i> A. Juss.	नीम	घाउमा किरा परेमा, छालामा घाउ, लुतो आएमा पात कुटेर लगाउने ।
१६	<i>Benincasa hispida</i> (Thunb.) Cogn.	कुभिन्डो	अम्रो, साल नखसेमा वस्तुलाई खुवाउने ।
१७	<i>Bischofia javanica</i> Blume	कैजाल	आउ, हर्षामा बोक्रा कुटेर भोल खाने ।
१८	<i>Boerhaavia diffusa</i> L.	पुनर्नवा/खड्कूले	बाथ रोगमा पात पकाएर खाने ।
१९	<i>Bombax ceiba</i> L.	सिमल	पिसाव लागिरहने रोग लागेमा बोक्रा तासेर कुटेर खाने । गरम लागेमा ।
२०	<i>Bryophyllum pinnatum</i> (Lam.) Oken	पथ्यरचूर्ण	पखला, पथ्यरीमा पात थिचेर खाने।
२१	<i>Cajanus cajan</i> (L.) Millsp.	रहरी	जिब्रोमा घाउ आएमा मुन्टा खाने ।
२२	<i>Calotropis gigantea</i> (L.) Dryand.	आँक	मर्केकोमा चोप लगाउने, पिनासमा डण्ठीको धुवा तान्ने ।
२३	<i>Calotropis procera</i> (Aiton) Gryand.	आँक	मर्केकोमा चोप लगाउने, पिनासमा डण्ठीको धुवा तान्ने ।
२४	<i>Carica papaya</i> L.	मेवा	जण्डिसमा फल खाने ।
२५	<i>Casearia elliptica</i> Willd.	चिल्ला/बर्कोला	घाउमा किरा परेमा मुन्टाको चोप लगाउने ।
२६	<i>Cassia fistula</i> L.	राजवृक्ष	कब्जीयतमा, पिसाव रोकिएमा फल घोटेर खुवाउने ।
२७	<i>Centella asiatica</i> (L.) Urb.	घोडताप्रे	ज्वरोमा, पखलामा पात थिचेर रस खाने ।
२८	<i>Chlorophytum arundinaceum</i> Baker	सेतो मुशली	तागत दिने जरा खाने ।

२९	<i>Chromolaena odorata</i> (L.) King & H.E. Robins.	सेतो बनमारा	काटेकोमा पात माडेर लगाउने ।
३०	<i>Cissampelos pariera</i> L.	बाटुलपाते	काटेकोमा रगत जमाउन पात माडेर लगाउने ।
३१	<i>Citrus limon</i> (L.) Burm. f.	निबुवा	खुट्टा हिलोले खाएमा निबुवालाई आगोमा तताएर दल्ने ।
३२	<i>Cleistocalyx operculatus</i> (Roxb.) Merr. & Perry	क्यामुनो	पिनासमा पात सुती जस्तै गरि तान्ने ।
३३	<i>Clerodendrum viscosum</i> Vent.	भाटी	कान पाकेमा पात सेकाएर पानी लगाउने । पेटको जुका मार्न पात कुटेर खाने ।
३४	<i>Colebrookea oppositifolia</i> Sm.	धुसुरे	घाटी दुखेमा, ज्वरोमा जरा कुटेर खाने, हिलोले खुट्टा खाएमा पात दल्ने ।
३५	<i>Croton bonplandianus</i> Baill	मिचैया झार	खुट्टा हिलोले खाएमा चोप दल्ने ।
३६	<i>Croton roxburghii</i> Balakr.	औले	काटेकोमा चोप लगाउने ।
३७	<i>Cuscuta reflexa</i> Roxb.	अकाश बेली / अमरलती	जण्डिसमा पूरै लहरा कुटेर खाने ।
३८	<i>Cynodon dactylon</i> (L.) Pers.	दुबो	काटेकोमा मुन्टा माडेर लगाउने । रगत जाने रोगमा दुबोको पूरै बोट कुटेर खाने ।
३९	<i>Dalbergia sissoo</i> Roxb. ex DC.	सिसौ	गर्मी वेथामा पात कुटेर रस खाने ।
४०	<i>Dendrocalamus strictus</i> (Roxb.) Nees	बाँस	काटेकोमा बोक्रा खुर्केर धूलो लगाउने ।
४१	<i>Desmostachya bipinnata</i> (L.) Stapf	कुश	जुका परेमा जरा कुटेर खाने ।
४२	<i>Dioscorea bulbifera</i> L.	गिद्धा	विच्छीले टोकेमा गानाको चोप लगाउने ।
४३	<i>Eclipta prostrata</i> L.	भंगराज	काटेकोमा बोट पूरै माडेर लगाउने । जण्डिसमा पूरै बोट खाने ।
४४	<i>Euphorbia royleana</i> Boiss.	सिउडी	पिनासमा पात तताएर निस्केको रस नाकमा लगाउने ।
४५	<i>Holarrhena pubescens</i> (Buch.-Ham.) Wall. ex G. Don	ईन्द्रजौ	पखला, आउंमा बोक्रा कुटेर खाने ।
४६	<i>Imperata cylindrica</i> (L.) P. Beauv.	सिरु	जुका पर्दा जरा घोटेर खाने ।
४७	<i>Iresine herbstii</i> Hook. ex Lindl.	आइटिन फूल	काटेकोमा पात माडेर लगाउने ।
४८	<i>Jatropha curcas</i> L.	सजीवन	दात दुखेमा डण्ठीले माज्ने । खुट्टा हिलोले खाएमा चोप दल्ने ।
४९	<i>Justicia adhatoda</i> L.	असुरो	रुघाखोकीमा पात धेरैवेर पकाएर खाने ।
५०	<i>Lablab purpureus</i> (L.) Sweet	सिमी	दाद आएमा पात दल्ने ।
५१	<i>Lawsonia inermis</i> L.	मेहन्दी	हिलोले खुट्टा खाएमा पात दल्ने ।
५२	<i>Leucas cephalotes</i> (Roth) Spreng.	द्रोणपुष्पी / गुम्मा	पिनासमा पात माडेर लगाउने । कलेजो सम्बन्धि समस्यामा साग उसिनेर खाने ।
५३	<i>Mallotus philippensis</i> (Lam.) Mull. Arg.	सिन्दुरे	पखलामा बोक्रा कुटेर खाने ।
५४	<i>Malvaviscus arboreus</i> Cav.	घण्टी फूल	आउंमा फूल खाने ।
५५	<i>Mangifera india</i> L.	आँप	जण्डिसमा बोक्रा कुटेर नुहाउने, चुना मिसाएर बाफ लिने ।
५६	<i>Millettia extensa</i> Benth.	गाउजो / गोन्जो	लुतोमा जरा कुटेर लगाउने ।

५७	<i>Mimosa pudica</i> L.	लज्जावती/लजैनी	पखलामा जरा कुटेर खाने । पाईल्स हुदा जरा कुटे रस खाने ।
५८	<i>Momordica charantia</i> L.	बन करेला	उच्च रक्तचापमा फल खाने ।
५९	<i>Nicandra physalodes</i> (L.) Gaertn.	इस्मगुल/फोके भार	लूतोमा बोट कुटेर लगाउने ।
६०	<i>Ocimum bsanctum</i> L.	तुलसी	ज्वरो, खोकीमा पात पकाएर महसंग मिसाएर खाने ।
६१	<i>Oroxylum indicum</i> (L.) Kurz	टटेलो	घाउमा बोक्रा कुटेर लगाउने । गुदी ज्वरो, बोक्रा जण्डिसमा खाने ।
६२	<i>Oxalis corniculata</i> L.	चरिअमिलो	जिब्रोमा घाउ आएमा बोट चपाउने, खाने ।
६३	<i>Paederia foetida</i> L.	पाँदेभार/विरी	जण्डिसमा जरा कुटेर खाने ।
६४	<i>Phoenix dactylifera</i> L.	खजुरी	दात दुखेमा पात उमालेर कुल्ला गर्ने ।
६५	<i>Phyllanthus emblica</i> L.	अमला	ग्याष्टिक, रुघाखोकीमा दाना र बोक्रा पखलामा ।
६६	<i>Piper longum</i> L.	पिपला	खोकीमा फल खाने ।
६७	<i>Pogostemon benghalensis</i> (Brum. f.) Kuntze	रुदिलो	खोकीमा पात पकाएर खाने ।
६८	<i>Psidium guajava</i> L.	अम्बा	पखलामा बोक्रा कुटेर खाने ।
६९	<i>Rauvolfia canescens</i> L.	सर्पगन्धा	उच्च रक्तचापमा जरा खाने ।
७०	<i>Rauvolfia serpentina</i> (L.) Benth. ex Kurz	सर्पगन्धा	उच्च रक्तचापमा जरा खाने ।
७१	<i>Saccharum officinarum</i> L.	उखु	जण्डिसमा उखुको लाश्रा चपाएर खाने ।
७२	<i>Sesamum iorientale</i> L.	तिल	भलायो उथ्रेमा दाना पिनेर लगाउने ।
७३	<i>Shorea robusta</i> Gaertn.	साल	आउँमा खोटो खाने ।
७४	<i>Solanum tuberosum</i> L.	आलु	आगोले पोलेमा पात मिचेर लगाउने ।
७५	<i>Solanum virginianum</i> L.	कल्वेडा/कन्टाकारी	टाइफाइडमा जरा घोटेर खाने ।
७६	<i>Syzygium cumini</i> (L.) Skeels	जामुना	पखलामा बोक्रा कुटेर खाने ।
७७	<i>Tagetes erecta</i> L.	सयपत्री	ज्वरो आएमा, टाउको दुखेमा, घाटी दुखेमा फूल खाने ।
७८	<i>Tamilnadia uliginosa</i> (Retz.) Tirveng. & Sastre	पिडार	खुट्टा हिलोले खाएमा दाना पिनेर लगाउने ।
७९	<i>Terminalia arjuna</i> (Roxb. ex DC.) W. & A.	अर्जुनछाल	उच्च रक्तचापमा बोक्रा कुटेर खाने ।
८०	<i>Terminalia bellirica</i> (Gaertn.) Roxb.	वरो	ग्याष्टिक, रुघाखोकीमा दाना र बोक्रा पखलामा ।
८१	<i>Terminalia chebula</i> Retz.	हरो	ग्याष्टिक, रुघाखोकीमा दाना र बोक्रा पखलामा ।
८२	<i>Tinospora sinensis</i> (Lour.) Merr.	गुर्जो	ग्याष्टिकमा लहरा कुटेर वा चपाएर खाने ।
८३	<i>Trichosanthes tricuspidata</i> Lour.	इन्द्रेनी	कान पाकेमा विउ पिसेर कानमा रस लगाउने ।
८४	<i>Trigonella foenum-graceum</i> L.	मेथी	आखा पाकेमा दाना भिजाएर पित्तलको थालमा रगडेर आखामा लेप लगाउने । महिनावारी गडबड भएमा मेथी पकाएर खाने ।
८५	<i>Viscum album</i> L.	हर्डचुर	भाचिएकोमा पूरै बोट कुटेर लगाउने । भुटेको मकै खुवाउने ।
८६	<i>Vitex negundo</i> L.	सिमाली	ज्वरो आएमा, टाउको दुखेमा मुन्टा खाने ।
८७	<i>Woodfordia fruticosa</i> (L.)	धैयारो	पखला, आउँमा फूल खाने ।

	Kurz		
८८	<i>Zantedeschia aethiopica</i> (L.)	दर्शनपिपल	पिनासमा पातको रस माडेर नाकमा लगाउने ।

समस्या र चुनौतीहरू

यस जिल्लामा प्राकृतिक रूपमा पाइने जडीबुटीहरूको अत्यधिक संकलन र दोहनले वन जंगलमा पाइन छाडेको छ । दिनानुदिन जडीबुटी प्रजाती कम अथवा लोप हुने अवस्थामा छ । यस कार्यालयले सामुदायिक वन, निजी जग्गा, कबुलियती वन, सार्वजनिक जग्गामा जडीबुटी खेती गराउदै आएको छ । जडीबुटी खेतीमा चाहिने मुख्यरूपले माटोको परीक्षणको समस्या, सिंचाइको समस्या, जनचेतनाको कमी, जडीबुटी बिक्रीमा समस्या बजारको व्यवस्था नभएको र व्यापारीले खरिद गरि बाहिर लैजान खोजे छोडपुर्जीको ठूलो समस्या रहेको छ ।

जडीबुटीहरूको पहिचान, बिक्री वितरण गर्न हुने वा नहुने, खेती प्रविधि विकास, बजारभाउ, छोडपुर्जीको प्रक्रिया, माटो परीक्षण नै नगरी जडीबुटी खेती गर्ने जस्ता चुनौतीहरू देखा परेको छ ।

सुभाब तथा निष्कर्ष : यस जिल्लामा वन जंगलमा आश्रित भएका अथवा सम्बन्ध हुने सबैलाई जडीबुटीको महत्व, संकलन गर्ने तरिका, खेती गर्ने तरिका संरक्षण तथा सदुपयोग गर्ने तरिका सम्बन्धि जनचेतना जगाउनु पर्दछ । जडीबुटी खेती गर्दा सबभन्दा पहिले माटो परिक्षण गरि कम समयमा बढी प्रतिफल दिने, यहाको हावापानीमा राम्रो हुर्कन सक्ने र बिक्री ग्यारेन्टी हुने जडीबुटी खेती गर्नु पर्दछ । धनुषा जिल्लामा जडीबुटी खेती यस कार्यालयको सहयोग र समन्वयमा भएको हुन्छ र यस लाई बिक्री वितरण गर्न छोडपुर्जी पनि जिल्ला वन कार्यालयले जिल्ला वनस्पति कार्यालयको सिफारिसमा सजिलै उपलब्ध गराउन सक्नु पर्दछ । यस क्षेत्रमा तीनवटा जडीबुटी प्रशोधन केन्द्र भएको हुनाले सुगन्धित वनस्पतिहरूको खेती सम्भौता गरि गर्दा उपयुक्त हन्छ ।

अभ्तिम पन्ना मा हाल्ने

सन्दर्भ सामाग्रीहरु

रा.नि.व.सं.वि. (२०६९) प्रतिबन्धित तथा संरक्षित वन्यजन्तु तथा आखेटोपहार र वनस्पति पहिचान पुस्तिका, राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा वन्यजन्तु संरक्षण विभाग, बबरमहल, काठमाडौं ।

वन विभाग (२०७०) जडिबुटी खेती प्रसार पुस्तिका, वन विभाग, बबरमहल, काठमाडौं

वनस्पति विभाग (२०६८) नेपालका आर्थिक विकासका लागि प्रथमिकता प्राप्त जडीबुटीहरु, वनस्पति विभाग, थापाथली काठमाडौं
उत्तमबाबु श्रेष्ठ र सुजाता श्रेष्ठ (२०६९) नेपालका प्रमुख गैरकाष्ठ वन पैदावारहरु, भुँडीपुराण प्रकाशन, काठमाडौं

Bhattarai KR and Ghimire MD. 2006. *Cultivation and sustainable harvesting of commercially important medicinal and aromatic plants of Nepal*. Heritage Research and Development Forum, Nepal.

DPR. 2012. *Plants of Nepal: Fact sheet*. Department of Plant Resources, Thapathali, Kathmandu.

Press et al. 2000. *Annotated Checklist of the Flowering Plants of Nepal*. [online] URL: [_http://www.efloras.org](http://www.efloras.org) (assessed 20 Jun 2015)

Press J.R., Shrestha K.K. and Sutton D.A. 2000. *Annotated Checklist of the Flowering Plants of Nepal*. The Natural History Museum, London, UK.

Raskoti BB. 2009. *The Orchids of Nepal*. Quality Printers, Kathmandu, Nepal.

Shrestha K. 1998. *Dictionary of nepalese plant names*. Mandala Book Point, Kathmandu, Nepal.

Shrestha TB and Joshi RM. 1996. *Rare, endemic and endangerewd plants of Nepal*. WWF Program, Kathmandu, Nepal.

Stainton A. 1988. *Flowers of the Himalaya. A Supplement*. Oxford University Press, New Delhi, India.